

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

АНТІН БУЖАНСЬКИЙ

**ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ
У ПІВДЕННО-СХІДНІХ СЛОВ'ЯН**

(Історично-археологічна розвідка)

Відбитка з „Літопису Волині”
ч. 7, 1964.

ВОЛИНІЯНА XIII.

Вінніпег

— 1964 —

Канада

Накладом Інституту Дослідів Волині.

RESEARCH INSTITUTE OF VOLHYN
Editor-in-chief — M. L. Borowskyj

ANTIN BUZANSKY

THE ORIGIN OF STATEHOOD OF SOUTH-EASTERN SLAVS

(A Historical-Archeological Survey)

Reprint from "Volhynian Chronicle"
No. 7, 1964

VOLHYNIANA XIII.

Winnipeg — 1964 — Canada

Published by the Research Institute of Volhyn.

Ангін Бужанський

ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТИ У ПІВДЕННО-СХІДНІХ СЛОВ'ЯН

Темою цього огляду є питання про походження державности в наших предків і це питання будемо розглядати по новому. Досі дослідники приймали свідчення літописів і легенд і датували початки нашої державности 9—10 століттям. Найавторитетнішим з цих джерел був київський літопис „Повість Времених Літ, откуда есть пошла Русская земля” та легенда про Чеха, „Леха і Руса.

У цих джерелах говориться про якесь раптове появлення руської держави. Натомість нічого не згадується про давніші племінні держави, що існували на захід від Дніпра задовго до створення великої Київської держави.

Проте пізніший розвиток таких наук, як археологія, етнографія, мовознавство, антропологія й ін. виявили різниці не тільки між народами, але й між окремими племенами та групами племен.

Слов'янські племена, — перед 10 століттям, — були розкидані на широких обширах центральної, східної і південної Європи, від Лаби до Дніпрового басейну та від Балтику до Чорного й Егейського морів.

Розселення тих племен відбувалося не відразу, а їхнє вкоренення на теренах йшло різними шляхами. Прибулі, осідаючи на якомусь обширі, заставали там тубильців, що ще перед ними жили в тих околицях. Отож, не була це пустеля. Перед прибуттям слов'ян на тих землях вже жили фіни, балти, траки і інші залишки народів з попередніх діб. Слов'яни живучи спільно з ними на тій самій землі, поступово втягали в себе давніх мешканців. Одночасно слов'яни підсвідомо засвоювали собі від тих народів первні чужих культур. Таким чином з'являвся тут фізично новий тип населення, витворювалися діалекти, засвоювалися звичаї, обряди, типи житла, особливі знаряддя праці, — себто цілком особливий спосіб життя.

Новоприбулі зустрічали на окраїнах своєї нової батьківщини незаних досі сусідів, степових кочовиків і мешканців пралісів. Якщо прибулі були на вищій культурній рівню, то вони наклали свою культуру місцевому населенню, а якщо вони були культурнішо слабші, то не

тільки підпорядковувались місцевому населенню, але і запозичали від нього його культурні здобутки.

Географічні і економічні обставини часто штовхали бідні, але енергійні племена до завойовань сусідніх племен, що мешкали на багатших теренах.

Процес втягання чужої культури й цивілізації міг відбуватися, або безпосередньо, або за посередництвом племен, що сусідували з країнами і державами з високим культурним рівнем. Так на пр. слов'янські племена, що сусідували з скитами, траками або готами, за їх посередництвом пізнавали античну культуру. Якщо таке пізнавання тривало довго, то воно відбивалося на духовій і матеріальній культурі й витворювало політичну свідомість даного племені. Посилювали, чи давали поштовх до такого переймання також торговельні зносини й війни з сусідніми народами.

Згадані обставини інакше виявлялися на лісових північних теренах, віддалених від країн давнього античного світу, а інакше на землях наближених до цього старого світу, себто на землях над Чорним морем. Племена полян, деревлян, сіверян, дулібів, волинян і білих хорватів розвивалися інакше ніж північні племена, бо ці перші мали якийсь, хоч і не безпосередній, контакт з античним світом.

У часі, коли племена східних слов'ян, що жили в околицях верхнього Дніпра, Оки, Двини і верхньої Волги йще перед 859 роком попали під зверхність варягів [11, стор. 18]¹⁾, племена, що жили на території України були йще незалежні. У 862 р. Київ, місто полян, також втратило незалежність, бувши опановане варягами Аскольдом і Диром, що мали численну „дружину” і влаштували у цьому наддніпровському городі свою базу для походів на Візантію.

Аскольда і Дира замінив у 882 році князь Олег, що провадив на свої завоювання не лишень варягів, але і підбитих слов'ян-новгородців. Цей князь ще більше укріпив Київ й околичні городи й накинув створеній тут державі назву Русь. Він „прилучив” північно-західне плем'я деревлян і в 884 році наддеснянських сіверян. Наступного,

¹⁾ Цифри в квадратних дужках означають число книжки в списку цитованої літератури і сторінку цитованої праці, коли це потрібно.

885 року підкорив він радомичів. Поважний спротив зустрів його з боку тиверців і уличів, поскільки літописи згадують, що він з ними воював — „імаше рать”. Ця боротьба не скінчилася безсумнівною перемогою Олега, поскільки вісім років пізніше ці племена виступають, як „толковини”²⁾, себто союзники. [11, ст. 18]. Показне також те, що греки називали військо Олега ні руським ні словянським, а вживали „Великая Скуфь”. [11, ст. 24].

Підбивання племен дніпрового Правобережжя, що не спішилося у залежність, продовжує князь Ігор. У 914 році він знову змагається з деревлянами і накладає на них велику данину. Деревляни замкнулися в своїх племінних городах, а сам Ігор був ними жорстоко замордований. Ігор також провадив довготривалі війни з уличами і тиверцями. Далі на захід руські князі не запускалися. Лише 981 року князь Володимир Великий відбірає від лехів давні східньо-словянські городи Перемишль, Червень і ін., що „суть і до сего дне под Русею”. З цього часу Волинь, у давньому і широкому значенню, була прилучена до руської держави.

Стільки довідуємося від київського літописця. Повернім же до теми нашої праці до долі словянських племен, що від непамятних часів осіли на теренах правобережної України. Ці племена мали свою багату історичну минувшину, і про минуле є досить згадок в античних письменників.

Найдавніша вістка про народи на північ від Чорного моря знаходиться в праці батька європейської історії Геродота з Гелікарнасу (біля 480 до 425 до Хр.).

Розповідаючи про війну персів із скитами, Геродот, у 4-ій книзі своєї історії [розділ 16, 17] називає низку народів, що тоді сиділи на північ від скитів. Він подає, що за алідзонами живуть скити-орачі, які сіють не на хліб, а на продаж. На північ від них, над річкою Гипаніс (Бог), на захід від Бористену (Дніпра) живуть неври. На північ від них знаходяться будини у лісистій країні.

Археологічні і лінгвістичні останні досліді незаперечно ствердили, що ці племена належали до прасловян.

²⁾ Від слова „толковатися”, „столковатися” — домовитися, скласти умову.

Описуючи неврів, Геродот подає в книзі 4-ій [розд. 105], що вони мали скитські звичаї і на одно покоління перед походом Дарія залишили свою країну із-за великої кількості змій: в їхній країні зявилося багато змій, а ще більше продісталось туди з північних нетрів, — тож населення перемандрувало до будинів. Далі Геродот, описуючи обичаї неврів, твердить, що вони либонь чарівники, бо і скити, і греки, що осіли в Скитії, розповідають, що раз на рік, кожний неврійчик переминюється на кілька днів у вовка, а потім знову стає людиною. Країна неврів поросла різними лісами, а в найгустішому лісі є велике озеро оточене мочарами і очеретом. Там ловлять видр, бобрів і інших звірят з чотирикутною мордою, хутром котрих обшивають кожухи, а ядра котрих корисні при лікуванні матиці. Це оповідання Геродота свідчить, що він, через греків — колоністів чув про Полісся.

Перед початком війни з персами, оповідає Геродот, скити, не почувачи себе достатньо сильними, щоб виграти війну з персами у відкритій битві, післали гінців до своїх **сусідів**. Тоді зустрілися королі таврів, агатирсів, **неврів**, андрофагів, мелянхленів, гелонів, будинів і савроматів. Проте не всі погодилися виступити у війні. Королі агатирсів, **неврів**, і савроматів відмовилися допомагати скитам [4, кн. 4, розд. 119], підкресливши одначе, що вони не потерплять, якщо король персів Дарій нападе на них, але „доки це не станеться, ми залишимося вдома. Нам здається, що перси вирушають не на нас, а на тих, що самі персів скривдили” то є на скитів. І дійсно, скити напали на терени перської держави й панували там 28 років — тож похід Дарія був відплатою. Неври це знали.

Стільки пише про неврів Геродот. Археологічні дослідження на Волині і Волинським Поліссям, де правдоподібно жили геродотові неври, виявили, що відкриті перед 2-ою світовою війною пам'ятки висоцької культури³) (цвинтаріща, оселі і окремі предмети) треба уважати за залишки матеріальної культури неврів. Хоч, за Геродотом, неври багато запозичили від скитів, але затримали свою незалежність і мали своїх королів. І видно, що ця незалежність не була фіктивна, коли вони могли відмовити скитам військовій допомозі і виткнути їм, що самі винні, що попа-

ли у війну. Ця подія також свідчить про чисельність і силу неврів, які вже мали племінно-державну організацію.

Розкопки висоцької культури на Волині, Підкарпатті і Поліссю виявляють скитські впливи. Натомість мішаний ритуал, виявлений на цвинтарищах висоцької культури — тілопальний-словянський і кістяковий-трацький — свідчать, що на цьому терені у 7—6 віках до Хр. трацька людність підпала словянському заливові.

Прихід скитів, змусив траків, що жили над Чорним морем, масово і поступово відходити на північний захід, так, що в добі раннього заліза (Гальштату) вони пересуваються через Поділля на Волинь. [5]

Архілох, старогрецький поет з половини 7-го віку до Хр., хвалячи трацьку зарадність і відвагу, називає траків „чубатими”. [1, стор. 17].

Наступні археологічні досліді з-перед 1939 року, на підставі пам'яткового матеріалу нововідкритих селищ потвердили це твердження (50 стійок висоцької культури на Волині). Серед великої кількості знахідок того часу вирізняються виявлені на Волині селища, могили, а навіть печера, де жили неври. У тій печері, в стрімкому скелястому березі теренового порогу Поділля знайдено кістяки, численні кости звірят, бойові сокири, глиняне начиння, прикраси тощо. [16]

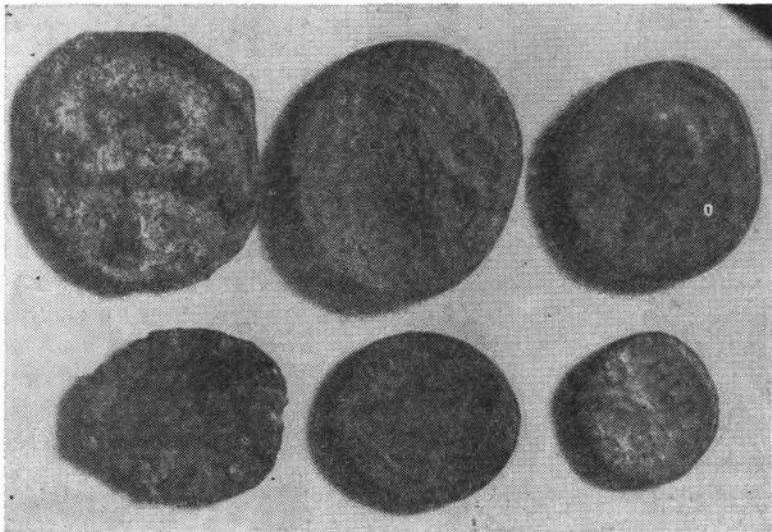
До тієї ж доби неврів можна зарахувати скарб грецьких монет (атенська монета з 5 в. до Хр. і монет з грецьких колоній над Чорним морем з 5—4 в. до Хр.). Знайдено також монету Олександра Македонського (кінець 4 в. до Хр.), сиракузьку монету з зображенням німфи Аритузи з одного і квадриги з другого боку (5 в. до Хр.) й монети короля Тракії Лезімаха (4 в.). Не рідкісні й тригранні бронзові вістря, що їх імпортовано з Сицилії. [16]

Стверджено також, що висоцька культура сягала і далі на північ, північний захід та схід (Житомирська область) — до середнього Дніпра.

Геродотову назву „неврів” мовознавці виводять із словянського кореня „нур”, „нер”, звідки: ниряти, занурюватися і назви притоків Буга — Нур, Нурець, Нуретва, Нерестниця та літописна Нурська земля. Окрім тих

³⁾ Назва висоцької культури походить від великого цвинтарища біля села Висоцького і Чехи під Бродами в Галичині.

назв словянського походження на просторі України, зокрема на Волині, існують назви передсловянські, як напр. трацькі — Дніпро, Дністер, Бог, Прут, Стир, Сян, Карпати й ін. [9]. Це насуває припущення, що праслов'яни-неври опинилися на Волині і східньому Підкарпатті у 6 в. до Хр. і що первісні оселі неврів знаходилися десь на півночі, десь над річкою Горинь і середнім Бугом, у лісових і забagnених країнах Полісся. Ці терени не були не-

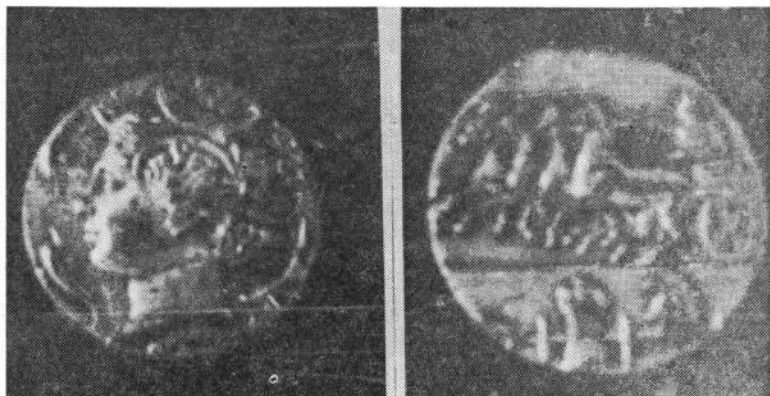
Монети: грецька із надчорноморських колоній з VI-V в. до Хр. Скарб знайдений в с. Пульханів, Луцького пов. на Волині.

знані середньоморському населенню. Ще в добу неоліту на цих землях знаходимо оселі і пам'ятки населення, що належало до середньоморських культур, себто до культур хліборобських, якими були трипільська культура, культура стрічкової кераміки і ін.

Врешті кілька фольклористичних пригадок. Геродот у 4-ій книзі згадує, що неври це чародії, і що кождий невр щороку замінюється у вовка, а за пару день стає знову людиною. Це оповідання перетривало багато віків і передавалося йще в Київській Русі. У „Слові о Полку Ігоревім” згадується про князя полоцького Всеслава, який: „людем судяше, князем гради рдяше, а сам в ноць вол-

ком рискаше: іс Києва дорискаше до кур Тмутороканя, великому Хорсови волком путь прерискаше”. [13, ст. 26] Зрештою оповідання про вовкулаків затрималося й досі на Волині, Поліссю і Галичині. Відомо кілька редакцій таких оповідань й автор надіється незадовго повернутися до цієї цікавої теми.

У добі середнього латену (250-150 до Хр.) помітний посилений наплив праслов'ян на Київщину, Чернігівщину й Поділля, про що свідчить побільшення пам'яток висоцької культури. [6, ст. 53] Цей рух найпомітніший в басейні Серету, Збруча і Бога, де праслов'яни здобувають терени, що з них відійшли скити.

Сиракузьська монета з V в. до Хр. З одної сторони голова німфи Аридузи, з другої — квадрига. Знахідка з Городища біля с. Симне, Волод. пов. на Волині.

Приблизно в роках 400 до 100 до Хр. населення правобережної України поступово підпадає під вплив перворської і зарубинецької культур, що з них з часом уформувалися південно-східні (українські) племена слов'ян раннього середньовіччя.

У ранній римській добі (1—200 по Хр.) на землі Правобережної України насуваються германські племена готів, гепідів, ругіїв, бургундів і вандалів; найдошкульнішими були напади многолюдних племен готів і гепідів. Не значить це, що готи чи гепіди, цілковито підбили чи зігнали слов'янське населення з насиджених теренів, але посування готів і гепідів у 2-ім і третім віці на полудне

посилило помітне і перед тим прямування словянського населення Волині, Поділля і Київщини до Чорного моря й на південний захід у напрямку Дакії, до кордону римської імперії. У цьому русі, на укріпленнях Троянового валу, ці слов'яни уперше зустрілися з римською імперією.

Тож імя легендарного Трояна переховувалося довго серед антів-слов'ян, а через них продісталось на Київську Русь. Староруський твір „Слово о Полку Ігоревім” згадує „тропу Трояна”, „віки Троянові” та „сім віків Троянових”. [13]

Після довшої перерви, спричиненої відірваністю від античного світу, ми знаходимо згадку про слов'ян аж в 4-ім віці в Йордановій „Історії Готів”. Описуючи відношення між слов'янами і готами, він згадує, що венди, хоч і поділяються на різні розгалуження, загалом зветься склявінами й антами [7, розд. III, 4, 9]. Найвідважніші серед них це анти, що сягають від Данастра (Дністра) у місці, де випинається Понт (Чорне море), аж до Данапра (Дніпра); ці дві ріки знаходяться на відлеглости багатьох днів дороги одна від другої.

Пишучи далі про остроготів під пануванням гунів Йордан пише, що король остроготів Вінитар „бажаючи виявити свою відвагу, вирушив з військом на кордон антів і хоч зазнав поразки в першому з ними зударі, пізніше діяв енергійно й їхнього короля на ім'я Бож з його силами і 70 провідниками для постраху прибав на хресті, — щоб повислі тіла подвоювали тривогу підбитих. Проте він так панував лишень один рік, бо його не стерпів король гунів Баламар і вирушив з військом на Вінитара”. [7, розд. 48, поз. 247]

Інший римський письменник Прокопій сам був військовиком й брав участь у численних війнах. Він написав в рр. 545—554 вісім книг під заголовком „Про війни з готами”, в котрих окремі розділи присвячує слов'янам. Так у восьмій книзі він називає народи, що мешкали на півночі від Чорного моря, підкреслюючи, що „за комерами або утігурами на півночі сидять нечисленні племена антів”. Він їх уважає за войовничих і відважних; анти, посуваючись на південний захід, вдарили у трацькі землі, пограбували ці землі і захопили в полон багато там-

тешніх римлян, котрих забрали з собою, вертаючись до своїх рідних селищ. [12, кн. VIII, розд. 14, 22, 24, 25, 27-29].

Описуючи політичний устрій антів, Прокопій пише, що словяне (балканські) й анти не підлягають владі однієї людини, але здавна живуть у народоправстві й тому усі, добрі і прикрі справи полагоджуються на спільнім зібранню. Можна припускати, що спільне зібрання людей, про яке пише Прокопій, це наше пізніше віче. Далі Прокопій описує, що анти живуть в нужденних хатах, що розміщені далеко одна від однієї. Ці два племена (склавіни й анти) розмовляють тією самою мовою, нечуване варварською. Навіть зовнішнім виглядом вони не відрізняються, бо всі вони високі і незвичайно міцні, а їхня шкіра й волосся не дуже білі, більше русяві й напевно не переходять в темний колір, але всі вони більше рудава.

Зникнення цього відважного народу з історичної сцени в 7-ім віці пояснюють їхнім відходом, під тиском аварів, з наддунайських й чорноморських теренів у північно-західньому напрямку. Таким чином вони знайшлися поза засягом заінтересовань візантійських істориків.

Наука й досі не вияснила назви антів. Проф. Лер-Сплавінський вважає, що ця назва затрималася до 10 в. у хорватів і арабів, — Венетіт, Вантіт [9]. Припущення про відхід антів з давніх осель на північний захід Лер-Сплавінський підтверджує такими мовознавчими спостереженнями: „бо наступило послаблення мовних звязків антів з полудневими (балканськими) слов'янами і їх мовне наближення до західніх слов'ян. Кількома віками пізніше зустрічаємо в сусідстві західніх слов'ян племена полудневих русинів, що говорять українською мовою”. [9, ст. 5].

Лишаючи засиджені від віків розлогі терени причорноморські й придунайські, як також українські степи, під натиском різних тюрко-татарських орд, анти відійшли на північний захід, оселяючись серед споріднених їм племен дулібів, волинян і білих хорватів.

Відомий польський археолог Конрад Яжджевський так висловлюється про цей відхід антів: „в кожному разі, можна припускати, що волинський осередок антів задержав у другій половині 6 в. по Хр. політичну незалежність

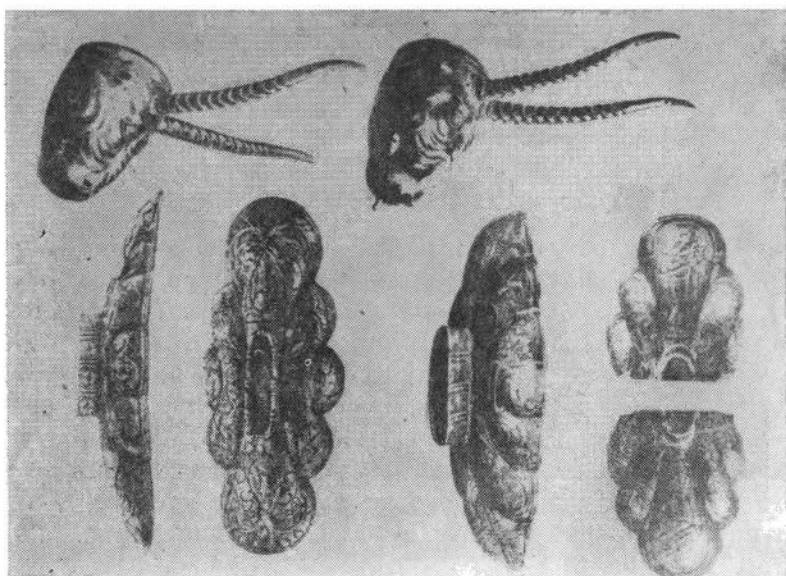
у відношенню до аварів. Незалежність цю захитав, або й цілком її знищив доперва напад аварів під проводом Апсіха в 602 році, на **волинських дулібів**, що займали тоді видне місце в племіннім союзі антів. . .” Ідучи далі за Л. Нідерле, можемо припускати, що власне тоді розсипався антський союз. [6 стор. 106]

Підсумовуючи усі відомости про антів, переказані нам грецькими і римськими істориками, як також погляди видатних вчених: археологів, істориків, мовознавців тощо, доходимо до заключення, що в 5-7 вв. по Хр. (а може й раніше), на величезних просторах між Дністром і Дніпром, на північ від Чорного моря і Дунаю, жили дуже чисельні словянські племена, об'єднані в антський союз. Відступаючи з тих теренів, ці племена затримали міжплемінний зв'язок і незалежність від кочовиків. Відійшли вони в північно-західньому напрямку на Поділля, Волинь і краї над верхнім Дністром. Частина їх лишилася, одначе, на межі степу і в 9 і 10 віках виступають під назвою уличів і тиверців. На підставі археологічних даних стверджуємо, що анти були народом хліборобським, що користувалися плугом з залізним лемішем, мали високорозвинений гончарський промисел (знали гончарський круг), самі вміли обробляти залізо і інші кольорові метали (ювелірні прикраси) і мали розвинену торгівлю не лишень внутрішню, але і зовнішню і мали в обігу прибуваючі з зовнішньої торгівлі римські гроші як обігозу монету на своїй території.

Археологічні знахідки матеріальної культури антів дуже часто зустрічаємо при розкопках на Київщині, Поділля, Волині і в Галичині. Кількість відомих дотепер знахідок римських **скарбів** на самій Волині начислюється на тридцять, а крім того знаємо понад 130 окремо знайдених монет. [16] Серед них варто згадати скарб з Борочиць, Горохівського повіту, з котрого уціліло лишень 1500 монет, переважно срібних, медаліон кесаря Іовіана (363—364) і срібне начиння. Це промовляє незаперечно за тим, що на теренах України, а тим самим і на Волині (що по кількості знаходження римських монет і скарбів займає одне з перших місць) і в Галичині в часі від 1 до

5 століття римська монета була загально прийнятим платничим середником. Видко це виразно з приложеної до праці М. Брайтчевського мапи знаходження римських грошей в Україні. [2]

Найбільше загушення тих монет на Україні, це Тернопільщина і Станиславівщина та наддніпрянські околиці на полудне від Києва, натомість степова Україна майже

Предметовий скарб з VI-VII вв. по Хр. Срібні, позолочувані ритони і миски, знайдені в с. Хоняків, Острівського пов. на Волині.

зовсім не знає знахідок того роду. Словянські терени на північ і північний схід від України дуже бідні в знахідки римських монет, а скарби належать до великих рідкостей. Цей факт свідчить, що словянські племена, які жили на теренах України, між Дністром і Дніпром у часах Риму (1—4 віки), мали сталі торгові звязки з античним світом.

Першорядну роль в улекшенню тих звязків відігравали, очевидно, торговельні водні шляхи. Можливо, що про

них думає автор Слова о Полку Ігоревім називаючи їх „тропи Трояна”. Вже при теперішнім стані археологічних дослідів, можемо цілком виразно прослідити концентрацію знахідок імпорту римських монет і скарбів вздовж таких волинських річок як Буг, Стир, а особливо Горинь і Случ, які своїми джерелами зближаються до допливів Дністра і Богу (Золота Липа, Стрипа, Серет). Були ці шляхи дуже старі, розуміється, не рахуючи найбільшого і найстаршого шляху Дніпром, що перетинали землі неврів, антів, тиверців, уличів, дулібів, волинян і білих хорватів. Легкий товар (тканини, кераміка, ювелірні вироби, вина, знаряддя і т. под.) експортований з Греції, римських провінцій Тракії і Дакії, як також з грецьких колоній на північно-західнім побережжі Чорного моря, легко міг бути довезений ріками до найдальших пунктів Полісся і в гору Дністром аж до Надсяння.

На полудне до Греції транспортовано з бігом рік Дніпра, Дністра товар тяжкий: збіжжя, шкури, м'ясо, рибу, мед і віск. Можливо, що в круг зацікавлень купців, римських і словянських, входив іще один товар — поліський-бурштин, що знаходився на Поліссю у великих кусках. [15]. Про це свідчить цікава і цінна знахідка в торфовищі недалеко села Сераховичі, Ковельського повіту, де в 1935 році знайдено підчас меліораційних робіт човен-довбанку, на дні котрого лежало кілька кусників бурштину і шкіряний капшук з римськими динаріями. [16, стор. 137, поз. 6]

Видко державна організація об'єднаного антського союзу могла забезпечити безпеку торгівлі і транспорту товарів.

Не дивлячись на те, що між антами, за грецькими і римськими джерелами, панувала демократія сперта на „вічу”, виконна влада напевно належала до антських князів і можновладців. Джерела заховали нам імена таких антських князів: Бож, Ардагаст, Пірагаст і імена можних: Ідарій, Келагаст, Хилій, Доброгаст та інші. Військо їх, за тими ж джерелами, доходило до 100,000 вояків і здобувало перемоги над греками, римлянами і готами, і ли-

шень неустаючі війни з аварами значно підірвали мілітарну силу антів.

Аналізуючи суспільний розвиток полуднево-східніх племен, що творили сильну етнічну, економічну і політичну одиницю на точно означеній території, не можемо не добачати в тім старовиннім союзі племен характеру

Арабський амулет з-під Городища на Волині.

найстаршої державної організації — найдавнішої словянської держави. Антський союз, як видно з його політичних потягнень, мав за ціль оборону своїх границь і своїх економічних та культурних інтересів. Держава антів мала свій ніби парламент „віче”, своїх князів, військо, старшину. Антська спільнота вже вийшла з стадії родового і племінного устрою, лишаючи за собою старовинну громаду і родово-племінний устрій [14, стор. 246]. До такого погляду прихильється російський історик П. Н. Третьяков пишучи, що культура правобережних племен у кінці першого тисячоліття по Хр. мала багато особливостей, що відрізняли їх як від північних, так і від полуднево-східніх словянських племен. Згадуваний автор в своїй праці „Восточно-словянские племена” пише, що „початком

феодалізму на Русі були 11-й, а може 12-й вік і не можна відкидати того, що в попередніх часах, державність у східних слов'ян існувала до 10-го віку” [14, стор. 303, 304]

Спільна територія, спільні політичні і економічні цілі, спільна мова (про це згадують історичні грецькі джерела) і звичаї, усе це скріплене розумінням спільної історичної долі, дає право до **признання антського союзу племен, за першу слов'янську державу полуднево-східних слов'ян.** ,

Коли порівнюємо державу антів з державою Самона (650—750), то вичислені риси державної організації антів промовляють за її першенством.

Держава Самона, як пише про це Герард Лабуда „не запліднила слов'янських традицій, а постать її лишилася незавважена серед найближчих їй моравських і чеських слов'ян”.

Держава антів не була епізодом в якійсь війні; тоді як держава Самона сформувалася для оборони перед аварами, то антський союз виріс з неврійсько-трацьких традицій. Далі згаданий автор пише: чи то пам'ять про неї (державу Самона) не покрила мовчанкою інших слов'янських державних утворів, що не знайшли свого літописця? Питання це завело б нас безпосередньо до загального питання про слов'янські держави. [8, стор. 285, 286]

У випадку генези постання держави антів, можемо припускати, що рух неврійських племен, особливо по упадку скитів, спрямувався не лишень на схід, але і в напрямку Чорного моря, де створилися умовини для розвитку антських племен. Безперервний рух кочових племен у чорноморських степах уриває старий зв'язок антів з східньо-римською імперією, а разом з тим вриваються згадки про них у грецьких хронікарів.

На північних теренах антських земель, в пасі лісо-степу, затрималися частини антських племен. Були це очевидно тиверці і уличі. У періоді, коли наступила певна перерва в русі кочовиків, ці племена почали знову поступово посуватися в сторону Чорного моря і Дунаю. Про уличів і тиверців на тих теренах свідчили б згадки київського літопису; згадки досить туманні, а навіть наз-

ва уличів буває в нім часто перекручена, що свідчить про давню зажилість їх на тих землях, про котрі літописець не міг написати нічого докладного.

Перша згадка в „Повісті Временних Літ” згадує тиверців і уличів зараз по волинянах — це значить, що ті племена сусідували з собою: „а уличі і тиверци сідяху бо по Дністру, приседяху к Дунаєві. Бі множество їх; сідяху бо по Дністру олі до моря і суть гради їх і до сего дне, да то ся зваху от грек Великая Скуф”. З тої згадки літопису видко, що йще перед першою половиною 9-го віку ці племена опанували полуднево-західні терени бувшої антської держави.

Під 885 роком літописець знову згадує словянські племена підбиті Олегом і зазначає: „а с уличи і тиверци імяша рать”. [11, стор. 14 і 20] З того виходить, що Олег не міг їх підбити і наложити данини, як то вчинив з іншими словянськими племенами.

У році 1093 „Повість Временних Літ” у зводі ігумена Івана описує більш докладно війни Києва з уличами. Описуючи час панування князя Ігоря літопис подає: „Ігор же сідяше і княжа Києві, мир імія к всім странам, а с уличи і деревляни імаша рать”, і післав Ігор свого воеводу Свінельда, щоб „примучил” уличів; і забрав Свінельд усі їх городи, крім одного Пересічня і облягав його три роки і ледво його взяв.

Імена уличів і тиверців виступають звичайно разом, а льокація перших над нижнім Дністром, других між Дністром і Богом видається дуже правдоподібною. Археологічні дослідження останніх літ на теренах, засиджених в 9 і 10 віках уличами і тиверцями, виказали, однак, що люди жили на тих теренах без перерви від початків нашої ери. Щож торкається їх головного города Пересічня, то досі не вдалося усталити, де він знаходився. Тож території уличів і тиверців утотожують з полями поховань з правої сторони ріки Дніпра аж до Богу.

Щож торкається дальшої долі племен тиверців і уличів, то прихід печенігів, змусив їх посунутися в околиці верхнього Дністра і на Волинь (Тиврів, Винницького повіту, Улюч к. Сянока).

На північ від межі Поділля, аж до ріки Припять і на північний захід до басейну ріки Бугу, протягнулася врожайна смуга волинських лесів. Край цей від непам'ятних часів притягав своєю природою, підсонням, а в пізніших часах, своїм географічним положенням племена хліборобів з земель положених над Дунаєм (культура стрічкова і трипільська), які з північно-східньої Європи (культура лійкуватих пугарів).

Городище Волинь при устю р. Гучви до Буга.

У добу раннього заліза, коли на Волині і Поліссю розвинулася висоцька культура, плекана племенами неврив, на терени надбужанські приходить із заходу нарід культури дзвонових гробів. Люди тієї культури посуваються на полудне в сторону Дністра (Кельти).

У римській добі, коли пра-анти з північного заходу (Волинь і Поділля) посувалися до Чорного моря, відбуваються мандрівки готів, що долинами Висли і Бугу прямують на полудневий схід, проходячи західнім Поліссям, через край Ойкум. Перехід готів через Полісся і Волинь був мабуть дуже скорим, бо не лишили вони над Бугом якихось слідів свого довшого побуту.

У той час Волинь була втягнена в орбіту римських впливів. Свідчать про це численні монети і скарби римські, як також оселі з того часу. Відомі нам: окремі гроби, землянки, копулясті печі, амфори римського типу, начиння і оздоби. Ці пам'ятки переважно були продукова-ні місцевим населенням і лишень римські динарії, мета-

леве і скляне начиння були імпортовані з північно-східних римських провінцій. Так наприклад у центрі міста Володимира на його городищу, при різних земляних роботах, відкриті типові для римського періоду копулясті печі. У середмістю знаходжено також, підчас копання фундаментів для будинків, чисельні римські монети та черепки з грецьких амфор.

Доба ця позначається експансією словян з Волині на полудневий схід у напрямку Поділля і Чорного моря.

У 5-ім і 7-ім віках в часі мандрівки народів, завважимо протилежне явище: відплив словянських племен з полудня на Волинь і Волинське Полісся. Постає в тому часі багато оборонних городів. Приплив словянського елементу з полудня спричинює загушення населення. І на надбужанській Волині постає новий союз під проводом дулібів.

На полудне, ближче до джерел Бугу, жили Бужани. „Дуліби живяху по Бугу гді нині волиняне”, так подає літопис, зазначаючи, що за панування кесаря Іраклія, на них напали авари (обрі), що увійшли до їх краю і знущалися над ними („мучаху дуліби”). Про тих самих дулібів довідуємося з арабських джерел X віку. Арабський географ Масуді згадує в своїх працях племя, що називалося „дулаба” і їхнього короля, що називався „Ванд-Слава” (може Ант-Слава, примітка автора).

По наїзді аварів, ослабла сила дулібського союзу і можливо, що і сам союз розпався.

З часу мандрівки народів маємо великий скарб з Волині з села Хоняків, що складався з кільканадцяти срібних позолочуваних начинь східнього типу, що датуються на 6—7 століття, і інкрустоване ратище з села Любава, Звягельського повіту з того ж часу.

Місце первісної дулібської племінної організації на Волині займає новий міжплемінний союз під назвою „Валінана”.

Той самий арабський географ Масуді, що жив на початку IX віку, в своїй праці „Перемивальні Золота”, написаній мабуть на основі давніших праць, подає таке: „з тих (словянських) племен, одно мало перед тим в давнину владу (над слов'янами), його князь називався Ма-

джак (можливо Мужак — від слова муж), а саме племя звалося валінана. Тому племені в давнину підпорядковувалися всі інші племена, тому що зверхня влада належала йому і всі інші вожді підпорядковувалися йому... Потім поміж племенами виникли звади, порядок був знівечений, вони розділилися на окремі галузі і кожне племя вибрало собі вождя". [3]

Польський хронікар Ян Длугош подає, що старинний город Волинь знаходився при устю ріки Гучви до Бугу (село Городок, Грубешівського повіту). Археологічні і топономастичні досліді перед 1939 роком виказали, що на терені села Городок знаходиться городище на місці вказанім Длугошом.

Аналізуючи назву города, йще в XIX віці висувано багато фантастичних пояснень, виводячи назву Волинь то від волів, що їх тут переганяли через Буг з Волині, то від моря Хвалинського (Каспійського), що ніякого відношення до Волині не мало. Вивченням місцевих назв, що виступають над Бугом, ще перед 1939 роком, я прийшов до властивого пояснення цієї назви.

У широку заплаву долину Бугу, особливо зо східньої сторони, втинаються довгі якби півострови високого дилувіального берега. Півострови ці часто окружені з трьох сторін лахами-бужиськими (старими річищами ріки), що утруднюють доступ до них. Власне такі півострови часто називають „велині” — правдоподібно від слова „великий”. Зближеним фонетично словом, що означає щось великого, є назви великих курганів, що їх часто зустрічається в околицях середнього Бугу. Місцеве населення називає ті кургани „велетнями”. Отож і в першім і в другім випадку для великих об'єктів, що кидаються в очі, ужито слова з корінем „вел”, „велинь”, „велетень”.

Назва місцевого населення, волинян, в Повісті Времених Літ звучить не волиняни, але велиняни. Беручи під увагу назви топономістичні для означення великих круч і курганів: „велині”, „велетень” і згадку літописця про велинян, а не про волинян, можемо цілком правдоподібно уважати, що назва городу Волинь походить з коріння „вел” (великий), так як і Велюнь (Велинь).

Затримуючись над городами, що існували на території союзу племен підлеглих Волині, мусимо подати цікаву інформацію баварського географа IX віку (т. зв. Баварський Анонім), що подав число городів на землі бужан на 231, а на землі волинян на 70.

Це велике число городів волинян і бужан, що жили на полудне від волинян, може до певної міри, бути провірене на підставі кількості городищ, що лишилися по них на Волині по обидвох сторонах Бугу і на схід від Бугу аж до ріки Горинь. Маємо їх понад 200, не вчисляючи знищених плугом хлібороба чи розмитих ріками.

Одним з найбільших і найчисленіших племен, що входили до союзу Валінана, були очевидно лужани, що виступають у Константина Порфирородного*) в його праці „Про Управління Імперією” під zdeформованою (по грецьки) назвою „лендзаніні”; у своїм творі цей автор згадує, що одна з округ степового народу печенігів сусідує з краями трибутарними Руси: ультинами, деревлянами і лендзинами. Засяг печенігів показаний на 19-ій мапі Атлясу до Передісторії Словян проф. К. Яжджевського, що докладно льокалізує печенігів, які на полудневім сході доходили до Волині, до верхнього бігу ріки Стиру, в околиці Берестечка і граничили очевидно в тім місці з осілим там над річкою Лугом племенем лужан. Ріка Луг у своїм горішнім бігу віддалена від Берестечка б. менш на 30 км.

Щодо інтерпретації Порфирородним назви того племені (лендзини), то Лер-Сплавінський вважає, що назви того роду відповідають старо-словянському луг — мочари, заросля, лука (Lugiones, Logionei), що можуть відповідати пізнішим прасловянським лужани, лужичани і т. д. [9, стор. 141-2]

Отож лендзиняни Порфирородного могли бути жителями басейну ріки Лугу, правого допливу Бугу. Ці лужани мали багато городищ і відкритих селищ. Тож було це плем'я, точніше полуднево-східньо-словянське. З дотеперішніх дослідів можемо виводити, що головний їх город був десь над Лугом — можливо в Зимному.

Другим, невідомим літописцям, племенем, що входив

*) Він же Константин Багрянородний (905-959). за якого була охрещена кн. Ольга.

до в організацію держави волинян, були правдоподібно туричани, що жили вздовж верхнього бігу ріки Турії — допливу Прип'яті. Археологічні і топономастичні дослідження, проведені в околиці села Туричани, дають підставу до такого припущення. На землях цього села, в урочиську „Грядівщина” лишилися сліди городища, а в околицях села Туричани, як і сусіднього села Дуліби є курганові поховання.

Розуміється, що до союзу племен, що були під гегемонією Волині, належали також Червенські Городи, названі так від великого міста Червеня, що знаходився над рікою Гучвою в Грубешівському повіті.

До Червенських Городів, як подає Київський літопис, належав і Перемишль, столиця білих хорватів. З того можемо виводити, що білі хорвати також входили до складу волинського союзу.

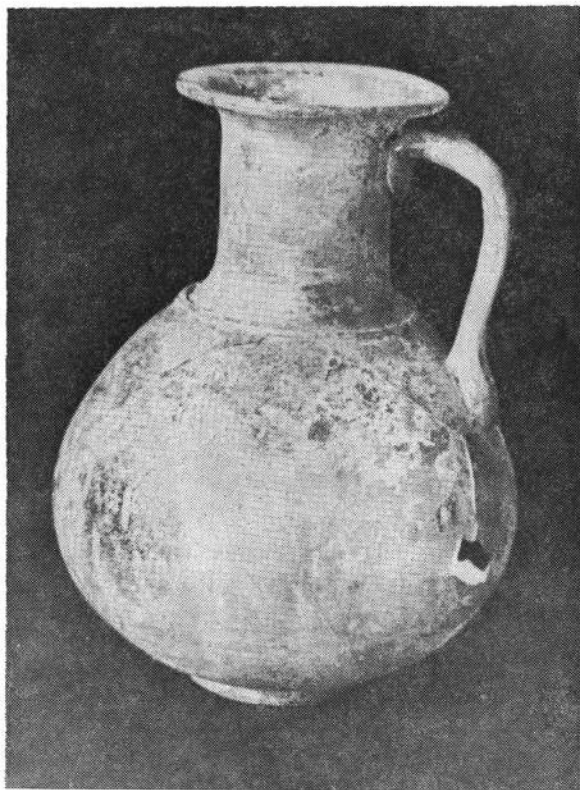
Окреслюючи загальні межі території держави Валінана, що постала по упадку дулібського союзу, можемо сказати, що належали до неї землі волинські до ріки Гориня, де мабуть граничною осадою було село Дуліби в Острівському повіті. Звідти границя йшла на південь, до Дністра, далі йшла верхами гір на південний захід, доходила до басейну верхнього бігу ріки Сян, а від Сяну простягалася до устя ріки Танви, далі рікою Вепр керувалася на північ до села Войня, повертала на схід до джерел ріки Прип'яті, доходячи поліськими пушами до ріки Гориня.

Як подає Масуді, держава Валінана розпалася, коли постали спори між племенами і кожне плем'я вибрало собі свого царя (вождя, князя). Тому вже в X столітті влада Червеня, нової столиці краю, сягала видко лишень до Стиру. З кінцем IX і початком X віку територія Червенських Городів була захоплена великоморавськими князями. Влада великоморавської держави простягалася йще перед тим на князівство польського Лешка. По упадку великоморавської держави, всі землі, що належали до Великоморав, переходять до Чехів. Цей факт підтверджує реляція Ібрагіма-Ібн Якуба, який подає, що Краків у 966 році належав до Чех.

Опанування Червенських Городів великоморавською державою не мало значіння політичного, а скорше мало

характер місії ширення християнства на тих землях Кирилом і Методієм, та їх учнями.

Говорить про це виразно т. зв. празький документ з 1086 року, що окреслює границі празької дієцезії на сході по ріках Бугові і Стирові [див. 10] Археологічні досліді на терені Волині дають певні підстави уважати інформації празького документу за згідні з історичною правдою.

Земля антів. Начиння-скляний дзбанок з околиць Заліщик над Дністром. Римський імпорт з IV-III вв. до Хр.

Інформації Масуді про державу Валінана були зібрані від подорожніх — арабських купців, що в IX і X віках доходили зі сходу до центральної і західньої Європи не лишень морською дорогою, але і шляхами, що йшли

від Волги до Києва, а звідти через Волинь, Краків і Прагу. Про ті далекі виправи арабських купців свідчать знаходжені і вкопувані на Волині чисельні монети і навіть скарби арабських монет. Одною з найцікавіших пам'яток, знайдених на терені села Городок над Бугом, власне коло самого городища старої Волині, є мідний арабський амулет і арабська монета. [17, ст. 80-81].

Дальші досліди на теренах старого міста Волині, а також на городищі Чермна і Володимира, як рівнож на інших городищах і оселях епохи раннього середньовіччя, причиняться до дальшого вияснення передісторичної долі цього краю.

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Блаватская: Западно-Понтійские города в II-I вв. до нашей эры. АН. СССР. Москва 1953.
2. Брайчевський М. Ю.: Римська монета на території України. АН. УССР. Київ 1959.
3. Гаркави А.: Сказання мусульманських писателів о слов'янах и руских. СПб. 1870.
4. Геродотова Історія. Російський переклад в „Вестник Древней Истории” ч. 2, 1947.
5. Jazdzewski K.: Materiały do pradziejów Słowian
6. Jazdzewski K.: Atlas do pradziejów Słowian. Łódź 1948.
7. Jordanis Getica (Російський переклад: Иордан, О происхождении и деяниях готов. Москва 1960).
8. Labuda Gerard: Pierwsze państwo słowiańskie. Poznań, 1949.
9. Lehr-Splawinski T.: O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian. Poznań 1946.
10. Łomnicki H.: Problematyka Grodów Czerwieńskich. “Kwartalnik Historyczny”. No. 1 Warszawa 1953.
11. Повесть временных лет. ч. I-II АН. СССР Ленинград 1950.
12. Гросоріи: De bello gothico. (Російський переклад: Прокопий из Кесарии, Война с готами. 1950).
13. Слово о полку Игореве. АН. СССР. Москва, Ленинград 1950.
14. Третьяков П. Н.: Восточно словянские племена. А. Н. СССР, 1953. Москва.
15. Тутковский П.: Янтарь в Волинской губернии. Труды Общества Исследователей Волинии. 1911, том IV.
16. Cynkałowski A.: Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Polskie Towarzystwo Archeologiczne. Warszawa 1961.
17. Cynkałowski A.: Amulet z Gródka nad Bugiem. “Z Otchłani Wieków”, rok 1961, zeszyt 1.